

Ab lo rey entraren en Barcelona alguns cavallés e hòmens de onor e de baixa condició, castellans qui eren vinguts ab ell; los quals no rebuyaven entrar-se'n per los obradós dels menestrals e per les botigues dels mercadés, [e] fingint volien comprar aseyaven de robar quant podien e aseyaven de portar-se'n la roba, cosa no usada en aquella ciutat. E per causa d'estos intolerables actes se seguien en la ciutat moltes bregues y se'n mataven alguns. E quant lo rey o sabé o sentí molt, que axí li tractassen los seus castellans. E paria-li ere molt gran audàcia e rebel·lió tractar-los de aquexa manera, e no considerava les insolències que ells feyen ab los de la ciutat.

Ab lo rey entraren en Barcelona alguns cavallés e hòmens d'onor e de baixa condició, castellans, grans lladres, qui, volents viure en aquella ciutat a la castellaña, no rebuyaven entrar per los obradós dels menestrals o per les botigues dels mercadés e fingint-se que volien comprar aseyaven de robar quant podien; e altres, qui ab molt ultratge, quant avien mercadeyada qualque cosa, no volents encara, prometien lo preu que lo venedor ne volie, s'esforçaven de portar-se'n la roba sens pagar; qui era cosa en aquella ciutat no solament no usitada, mas impracticable. E per causa de aquestos intolerables actes se seguien per la ciutat inconvenients, bregues e rancors e moltes coltellades que los pobles de la ciutat pegaven a aquells lladres, no volents ne permetent-se robar, deffensant llurs robes. La qual cosa com venie a notícia del rey, era a ell molt inf[au]sta, havent a molt greu com li tocaven los castellans qui ab ell éran entrants, quasi reputa[n]t allò a no permesa audàcia e rebel·lió; de què lo rey romàs en molt mala contentatió dels de Barcelona.

MARIA DEL MAR BATLLE

L'ortoèpia tradicional i la pronunciació de les <-r> finals, per *Vicent de Melchor*

1. Introducció

Avui dia sembla del tot natural que els parlants de la majoria de dialectes catalans, en la lectura en veu alta, no pronuncïin gairebé cap de les <-r> o les <-rs> finals escrites o, si es prefereix —encara que no és ben bé el mateix—, les /-r/ o les /-rs/ finals subjacents. En realitat, fora del català valencià comú, les /-r(s)/ només són pronuncïades en algunes paraules determinades, amb petites variacions dialectals geogràfiques o socials.¹ Però això no ha estat sempre així. En l'actualitat s'ha esvaït pràctica-

ment del tot una antiga i secular regla de l'ortoèpia catalana tradicional que prescriuïa que totes les <-r(s)> finals de mot en poesia —i segurament en qualsevol lectura més aviat formal— s'havien de pronuncïar sempre en dialectes que ja l'havien perduda col·loquialment.²

2. Antoni Febrer i Cardona proposava en 1804 la pronunciació de /-r/ en els discursos i qualificava de «familiar» el seu emudiment (Jordi GINEBRA, *Llengua, gramàtica i ensenyament en el tombant del segle XVIII al XIX*, «Randa» [1992], p. 70). Algunes restes d'aquesta lectura ortografista han arribat fins avui. Entre persones d'edat avançada escolaritzades en època de la Mancomunitat de Catalunya i no d'una cultura especial se'n poden trobar encara que llegint en veu alta pronuncïen sistemàticament les <-r(s)>. (Tampoc no és inaudita entre aquest grup d'edat la

1. Cf. Daniel RECASENS, *Fonètica descriptiva del català (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991), ps. 334-36.

Aquesta secular i venerable norma d'ortoèpia, tot i no ser desconeixuda pels estudiosos, ha rebut poca atenció fins ara.³ Tanmateix, del manteniment d'aquesta regla al llarg d'uns tres segles com a mínim, junt amb les d'altres normes ortoèpiques desvelades recentment per Albert Rossich,⁴ es desprèn alguna interessant conclusió sobre la consciència tàcita d'escriptors catalans i baleàrics de compartir la mateixa comunitat lingüística amb els catalanoparlants valencians i sobre la preeminència com a model de llengua que s'atorgava als dialectes occidentals fins a finals del segle XIX.

La pèrdua de les /-r/ finals és molt antiga en català. La seva datació varia, segons els autors, entre el segle XII i «després del segle XV».⁵ Sigui com sigui, encara no es devia haver consumat a Catalunya durant segle XIII —arran de la conquesta del País Valencià—, ja que la pronunciació de les /-r/ s'ha mantingut en el català valencià comú.⁶ Pel que se sap actualment,⁷ es pot

pronunciació espontània de la /-r/, com en la recitació en veu alta del passatge el *Senyor és amb vos* de l'avemaria.) La conservació contemporània d'aquesta pronunciació «ortografista» ha estat notada per Antoni M. BADIA (*Gramàtica catalana*, Madrid, Gredos, 1975, p. 92; i ID., *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, p. 766). Cf. Albert ROSSICH, *Una qüestió d'història de la llengua a l'edat moderna: el reconeixement de la vocal neutra*, dins *La llengua catalana al segle XVIII*, ed. Pep BALSALOBRE & Joan GRATAÇÓS (Barcelona, Quaderns Crema, 1995 [1994]), p. 195, n. 195, que esmenta aquesta pronunciació obsoleta, entre altres, en alocucions de Francesc Macià, que segurament podria corroborar-se amb gravacions sonores conservades d'altres personatges, com ara Verdaguer.

3. Ha estat tocada recentment de manera secundària per ROSSICH, *op. cit.*, ps. 193-95, i de manera succincta per Narcís GAROLERA (ed.) dins Jacint VERDAGUER, *Canigó* (Barcelona, Quaderns Crema, 1995), p. 21 (i n. 37).

4. Vid. ROSSICH, *op. cit.*

5. Cf. Philip D. RASICO, *Estudis sobre la fonologia del català preliterari* (Barcelona, Curial & Abadia de Monserrat, 1982), ps. 223-30, que n'ha detectat els primers indicis, per a algunes zones si més no, als segles XII-XIII; Germà COLON, *Unes notes sobre la pèrdua de la -R final etimològica*, «Revista Valenciana de Filologia» (1952), ps. 57-65; i Antoni M. BADIA, *Gramàtica històrica catalana* (València, Tres i Quatre, 1981 [1951]), p. 243, que proposa la datació entre cometes.

6. Una altra cosa és el pas /-ts/ > /-s/ en valencià antic, abundantment documentat. Si seguim la hipòtesi que afirma que el regne de València colonial va ser poblat majoritàriament per homes i/o dones

afirmar *grosso modo* que és altament probable que al segle XVII, si no abans, la /-r/ s'hagués deixat de pronunciar col·loquialment als dialectes on avui no es pronuncia.

Però malgrat aquest canvi important, la /-r/ es va continuar pronunciant en poesia fins a la reforma de Fabra —cosa que caldria no negligir en llegir avui dia poesia d'aquest ampli període.⁸ Al capdavant, aquesta no va deixar de ser una convenció anacrònica i «artificial», anàloga a la del francès que continua prescrivint, especialment en la recitació, la pronunciació de l'*e muet* segles després d'haver-se deixat de pronunciar en el llenguatge corrent.⁹

procedents de la Catalunya de l'oest, és possible atribuir al català d'aquesta àrea una pronunciació majoritària de les /-r/ encara al segle XIII. Per contra, es pot hipotetitzar que la Catalunya de l'est /-r/ ja s'havia perdut o ho estava fent més ràpidament, com es pot deduir també de l'agrupament baleàric, pel que fa a aquesta característica, amb el català central, i de l'origen més corrent dels pobladors de les Balears. L'esmentada hipòtesi sobre aquesta característica dialectal de les dues àrees i un conseqüent moviment llevant —> poneit de la isoglossa de l'emudiment de la /-r/ es veu corroborada pel fet que el valencià més meridional, a més de la característica tractada aquí en presenta també altres típicament «orientals», que fan pensar en pobladors d'aquest origen. Amb tot, un cert contraargument ens el forneix el caràcter oriental de l'alguerès, però que conserva plurals com [fròls] 'flots' < [-òrs] o [duròls] 'dolors' < [-òrs]), cosa que suggereix l'existència de parlants orientals amb pronunciacions rotistes encara arran de la repoblació de l'Alguer (mirar segle XIV).

7. Per a dues visions de conjunt modernes, vid. Jordi COLOMINA, *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística* ([Alacant], Diputació [Institut d'Estudis Juan Gil-Albert], 1985), ps. 128-29; i Lluís GIMENO, *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló* (Castelló, Societat Castellonenca de Cultura, MCMXCIV), ps. 94-95, 103-04.

8. Així s'evitaria la desvirtuació de milers de versos de molts diversos autors anteriors al canvi: no es multiplicarien falsament rimes tipus *aaaa* < *aabb* / *abba*, no es destruirien al·literacions, ni apareixerien nombrosos hiatus.

9. Com se sap, en francès l'evolució cap a l'emudiment es va donar durant més de quatre segles, fins al XVIII, en el curs dels quals es va determinar la forma del vers francès, cosa que ha permès la conservació d'una notable convenció arcaïtant de la poesia francesa. En canvi, en el cas català, el manteniment de la pronunciació rotista es va donar, precisament, en una època en què s'havia malmès sensiblement la tradició mètrica; i no existint normativa lingüística ni versificatòria, en ser instaurada la reforma fabriana, que era portadora d'un cert model de llengua, d'arrel barcelonina, es va poder dur a terme alguna posada al dia innovadora com ara donar carta de noblesa a l'emudiment de les <-r(s)>.

2. Material i mètodes

La hipòtesi de la pronunciació de les /-r(s)/ finals en textos en vers dels segles XVII-XX pot ser verificada i resseguida en dos camps diferents. Aquí he analitzat una mostra de quinze textos en català no valencià, en vers, d'aquests segles, amb una extensió mínima de 3.000 sil·labes mètriques cadascun. Aquesta hipòtesi es pot verificar, d'una banda, per mitjà de la rima en aquells textos que en presenten; i de l'altra, a l'interior dels versos, entre paraules amb /-r/ (o <-r>, per bé que, com he dit, no és el mateix) seguides d'una altra paraula començada per un so vocàlic.¹⁰

3. Resultats

Tot seguit dono en resum les característiques del corpus d'anàlisi utilitzat i les proves a què ha estat sotmès.

I) Vicent Garcia: *Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir santa Bàrbara*, vv. 1-330.¹¹ Català nord-occidental, registre culte, 1617? (ed. prínceps: 1703). Text rimat. 8 rimes consonants en <-r> (*arribat :: mostrar* 10::11, passim) i 17 en <-'V(s)> (*sustentare::fe* 6::7, *succés::és* 13::16, passim). També hi ha 5 casos de <-r> sensible evitant hiatus (*que tinc d'acabar ab ella* 23, passim), entre els quals una hipercorrecció (*ha de deurex-ho tot a mes proeses* 302; altres <-r> hipercorrectes, però no en condició d'evitar hiatus són: *vèurer* 165, 174; *tràurer* 203, 228).

II) Francesc Fontanella: *Lo desengany*, vv. 1-405.¹² Català central, registre culte, 1651. No hi ha cap cas de rima en /-r(s)/ (de fet, els versos rimats d'aquest corpus es redueixen a 1-48, i 175-88), però sí 6 de <-r> sensible que evita el hiatus (*Mes si en*

lo venidor és poc segura 33, passim), entre els quals 4 hipercorreccions (*me púgan tràurex a llum* 126, passim).

III) Anònim: *Relació dramàtica*, vv. 1-449.¹³ Català rossellonès, registre culte, ca. 1700. Rimes esporàdiques, especialment a les cançons. La pronunciació de <-r(s)> sembla variable, dependent de les necessitats de rima o de recompte sil·làbic: hi ha 3 rimes, almenys aparents, en [-'V(s)], amb /-'Vr(s)/ o /-'V(s)/ subjacents (*venturós :: flors :: tenebrós :: resplendors* 114::116::118::120, passim) i 3 d'emudiment segur (*venturós::flors* 132::134, *rendir::diu* 183::186, *resplendors :: millors :: lluminós::ardors* 435::437::443::445); tanmateix hi ha 15 casos de <-r> sensible que evita hiatus (*per fer immortal lo dia* 58, passim).

IV) Francesc Tagell: *Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV (1740)*, vv. 1-285.¹⁴ Català central, registre culte, 1740. Text rimat. 15 rimes consonants en <-r(s)> (*rumor::successor::senyor* 6::7::10, *observadors::mocadors::clamors* 181::184::185, passim) i 18 en rima consonant en /-'V(s)/ (*cos::repòs::Besòs* 16::17::20, *ha::ja::alborotà* 31::34::35, passim). No hi ha cap cas de <-r> sensible que eviti un hiatus, però sí una hipercorrecció (*vèurer* 176) i un lapsus gràfic que testimonia que almenys /-rs/ es pronunciava [-s] (*primés de febrer* 143).¹⁵

V) Anònim: *Entremès del Ball dels Ermitans*, vv. 1-430.¹⁶ Català central, registre popular, 1753. Cap rima. Hi ha 6 casos de <-r> sensible que evita el hiatus (*pot tenir un Arlaquí* 6, passim), però també 1 de <-r> muda tanmateix escrita (*aver de anat a un lloch poblat* 175) i un altre sense <-r> (*com se deu està burlant* 37).

10. Altres proves addicionals podrien provenir de les hipercorreccions tipus *vèurer* i de l'al·lomorfa de certs clítics precedits de mots en /-r/.

11. F[rancisc] VICENÇ GARCIA, *Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir santa Bàrbara*, ed. Angels MASSIP & J. Francesc MASSIP (Barcelona, Universitat de Barcelona, 1987), ps. 56-66.

12. Francesc FONTANELLA, *Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfia. Lo desengany, poema dramàtic*, ed. Maria Mercè MIRÓ (Barcelona, Diputació [Institut del Teatre], 1988).

13. *Teatre català del Rosselló. Segles XVII-XIX*, ed. Pep VILA (Barcelona, Curial, 1989), I (1989): Anònim: «Relació dramàtica de la Nativitat del Fill de Déu» (segles XVII-XVIII). Anònim: «Loa per la comèdia del Desdeny ab lo desdeny» (segle XVII), ps. 66-82.

14. Francesc TAGELL, *Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV (1740)*, ed. Joan MASCARÓ (Barcelona, Universitat de Barcelona & Ariel, 1971), ps. 25-36.

15. Cf. *barbers* 272.

16. «Entremès del Ball dels Ermitans». *Obra anònima del segle XVIII (1753)*, ed. Enric PRAT & Pep VILA (Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1991), ps. 19-33.

VI) Joan Ramis: *Lucrecia o Roma libre*, vv. 1-300.¹⁷ Català menorquí, registre culte, 1769. Text rimat. Català menorquí, registre culte. 25 rimes consonants en <-r(s)> (*partir::concluir* 11::12, *defensors::vencedors* 141::142, passim) i 9 en rima consonant en /-^vV(s)/ (*ocasió::rehó* 53::54, *ditxós::dos* 67::68, passim). Hi ha també 10 casos de <-r> sensible que evita el hiatus (*de un ver-tadex amor señals són evidents* 28, inclosos 5 casos amb la paraula *cor* seguida de vocal, que presenta *r* muda en menorquí, almenys l'actual: *no axí de los humans lo cor està format* 41, passim); i 4 de <-r> hipercorrecta (*al vèurex de los seus lo estrago, la ruína* 137, passim).

VII) Rafael Sastre: *Entremès d'en Roagó y na Faldó*, vv. 838-1265.¹⁸ Català mallorquí, autor i registre popular, 1772. Text rimat. S'hi donen 14 rimes en <-r> (*rec-tor::millor* 852::856, passim), incloent-hi 3 hipercorreccions (*crèurer::bèurer* 1185::1186, passim), però també 11 rimes en <-^vV(s)> amb /-^vVr(s)/ subjacents (*Rec-tó::afluxadó* 899::900, passim) i 41 rimes amb un dels mots amb /-r/ muda i no escrita (*Rec-tó::funció* 859::862, *vós::llevós* ['les llavors'] 1018::1021, passim). D'altra banda, hi ha 12 casos de <-r> sensible que evita el hiatus (*que m de fer un gaudeamos* 890), entre els quals una hipercorrecció (*si ell es bèurer ha avorrit* 1179); i 14 casos en que /-r/ no és sensible ni s'escriu i imposa la sinalefa o l'elisió (*ja poreu patí a l'instant* 983, passim).

VIII) Guillem Roca i Seguí: *Comèdia del misser fet misser*, vv. 1-428.¹⁹ Català mallorquí, autor culte, registre popular, ca. 1775? Text rimat. Hi ha 4 casos de rima en /-r(s)/ (*pensar::casar* 15::16, passim); i rimes amb un dels mots amb /-r/ muda i no escrita (*fe* ['fer']::*bé, enganxà* ['enganxar']::*aglà* 41::42). D'altra banda, hi ha 12 casos de <-r> sensible que evita el hiatus (*de res tenc de servir, en aquest món?* 22,

passim), entre els quals una hipercorrecció (*per vturer en ma vellesa* 163) i 4 casos en que /-r/ no és sensible ni s'escriu i imposa la sinalefa o l'elisió (*Com has de entrà a ca seua?* 75, passim).

IX) Vicent Albertí: traducció de l'*Alonstada* de Joan Ramis, vv. 1-296.²⁰ Català menorquí, registre culte, 1818. 11 rimes consonants en <-r> (*honor::error* 11.7::8, *tallar::lograr* 13.21::22, passim) i 9 en rima consonant en /-^vV/ (*plantà* ['va plantar']::*Cristià* 11.3::4, passim). Hi ha 12 casos de <-r> sensible que evita el hiatus (*Forjar als Cristians durs grillons novament* 12.10, passim).

X) Joaquim Rubió i Ors: *Poemes de Lo gaiter del Llobregat*.²¹ Català central, registre culte, 1841. Text amb rimes esporàdiques. Rimes perfectes (algunes vocals ho són per la vista): <-^vV_r(s)> rima sempre amb <-^vV_r(s)> (16 casos: *amor::rigor* 3.4::8, *Senyor::traïdor* 5.20::6.2, *plahers::postrers* 38.17::20), encara que una part de la rima no pronunciï realment la <r> (7 casos dels anteriors: *tristor::or* 13.20::14.2, passim), i en un sol cas amb <-^vV_x> (*regà* ['va regar']::*sospirar* 6.6-10); el corpus de rimes que en <-^vV_x> es limita a un sol cas (*invocaré::caniaré* 4.2::6). Hi ha 5 casos de <-r> sensible que evita el hiatus (*Com per tornar al combat* 15.5, passim), i convivència de <-r> hipercorrectes (*vèurer* 13.21, passim), absències correctes (*distràurex* 11.9, passim) i una d'incorrecta (*gayté* 'gaiter' 23.5, passim).

XI) Marià Aguiló: *Poemes de Poesies completes*.²² Català mallorquí, registre culte, ca. 1845 (ed. prínceps: 1925). Text amb rimes esporàdiques. Rimes perfectes (algunes vocals ho són per la vista): <-^vV_r(s)> rima sempre amb <-^vV_r(s)> (10 casos: *olor::amor* 64.1::4, *bategar::aletejar* ::*giravoltar* 65.8::9::12, *pler::primer* 75.6::8,

17. Vicent DE MELCHOR, *Edició i estudi lingüístic de les obres dramàtiques de Joan Ramis i Ramis (Maó, 1746-1819)*. Tesi doctoral, edició microfotogràfica (Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996), vol. I, ps. 131-46.

18. *Entremesos mallorquins*, ed. Antoni SERRA (Barcelona, Barcino, 1995), ps. 130-54.

19. *Entremesos, op. cit.*, ps. 210-31.

20. Joan RAMIS & Vicenç ALBERTÍ, «*La Alonstada*». Edició facsimil de l'obra original i de la traducció catalana (1818), ed. Antoni-Joan PONS & Josefina SALORD ([Maó], Consell Insular de Menorca, 1985), [vol. I]: *L'Alonstada*, ps. 11-25.

21. Joaquim RUBIÓ Y ORS, *Lo gaité del Llobregat. Poesias* (Barcelona, Joseph Rubio, 1841), ps. 4-41.

22. Marian AGUILÓ, *Poesies completes de...* (Barcelona, Il·lustració Catalana, [1925]), vol. I: *Esplays de juvenesa. Llibret d'aniversaris*, ps. 59-87.

esforç::cors::flors 81.16::18::20, passim), encara que una part de la rima no pronúnciï realment la <r> en mallorquí corrent (un sol cas dels anteriors: *mèster::encenser::reverber* 'reverberí' 81.1::2::5), però mai amb <-^vV (s)>, que al seu torn només rima amb <-^vV^{*}(s)> (8 casos: *bes::bres::comprès* 64.7::9::11, *Fe::ple* 71.6::8, *divt::Martí* 71.10::12, passim), llevat d'un cas excepcional que per això és marcat amb apòstrof (*veni::molt::trebolt* 65.7::10::11). Hi ha 5 casos de <-r> sensible que evita el hiatus (*l'am d'un voler infinit* 76.16, passim, incloent 3 <-r> mudes en mallorquí: *L'amor es greu malatia* 74.9 i *pren esemps son cor y'l meu* 81.17, passim), un error de transcripció gràfica (*dalè 'deler'*, 78.10) i cap <-r> hipercorrecta.

XII) Jacint Verdaguer: *Canigó*, cant XI, vv. 1-300.²³ Català central, registre culte, edició prínceps: 1886 [1885]. Text rimat. Rimes perfectes: <-^vV r(s)> rima sempre amb <-^vV r(s)> (9 casos: *monestir::florir* 63::66, *confessors::doctors* 231::234, passim), encara que una part de la rima no pronúnciï realment la <r> (3-4 casos dels anteriors: *claror::or* 33::36, *monestir::zefir* [amb -r sensible en aquesta última?] 177::180, passim), però mai amb <-^vV (s)>, que al seu torn només rima amb <-^vV^{*}(s)> (5 casos: *Cadi::vegt, mes::través* 129::132, passim). Hi ha 6 casos de <-r> sensible que evita el hiatus (*anar, venir i córrer pel rostoll?* 9, passim) i cap de <-r> hipercorrecta.²⁴

XIII) Joan Maragall: *Nausica*, vv. 1-300.²⁵ Català central, registre culte, 1908-10 (anterior, doncs, a la constitució de la Secció Filològica de l'IEC). Text sense rimes. Els 18 casos de <-r> mudes són assenyalades encara amb el circumflex (*Fins que tornava al seu quefè i amb aire* 32, passim) o l'apòstrof (*Per a socórrer a algun hèroe o vèncè a un altre...* 65), que marquen la possibilitat de sinalefa o elisió; en un únic i excepcional cas la <-r> apareix escrita: aquí s'ha de pronunciar, marca una barrera fo-

nica i evita el hiatus (*En què et caldrà cobrir amb gentilesa* 149).²⁶ Cap cas de <-r> hipercorrecta (*Jo l'he vista rebotre d'esta penya* 2, *Ai! que va a caure al riu!... Ja hi és! Haveu-la!* 15, passim).

XIV) Josep Carner: *Poemes d'El cor quiet*.²⁷ Català central, registre culte, 1925. Text rimat. Encara no ha desaparegut l'ús del circumflex (3 casos: *I vol dà un salt enrera mon grumoll* 17.20, passim) o l'apòstrof (un cas: *a punt de vencè o caure* 23.12),²⁸ que indiquen exclusivament una sinalefa o una elisió; per la resta, totes les <-r> són sistemàticament escrites, independentment que siguin mudes (*foscors::por* 7.14::16, *obrt::capit* 8.19::22, *constrós::foscors* 16.1::4, passim) o pronunciadades (*mor::cor* 10.4::6, passim; *del passat o del futur és el trepig?* 8.12, *del nostre mut de fang* 8. 27, passim; sent més aviat una llicència l'únic cas que <-r> evita un hiat: *El que vaig ésser, en mon cor abrida?* 17.13). Cap cas de <-r> hipercorrecta (*de veure amb quina fúria et peixes d'infinit* 14.8, passim).

XV) J.V. Foix: *Poemes de Sol, i de dol*.²⁹ Català central, registre culte, 1913-27 (ed. prínceps: 1936 [1947]). Text rimat. Ha desaparegut completament l'ús del circumflex o de l'apòstrof; totes les <-r> són sistemàticament escrites, independentment que siguin mudes (*sobirrà::rimar::demà* 8.9::11::13, passim; *Sabex narra en llenguaatge vigorós* 9.1, passim) o pronunciadades (*verds::advers::incerts* 10.4::5::8, passim; *A cara i creu conjur atzar i sort* 11, passim). Cap cas de <-r> hipercorrecta (*Reprendre el tot vital i rigorós* 9.8, passim).

4. Discussió

Diverses proves demostren que les <-r(s)> havien de ser pronunciades en una dicció formal, conservant una pronúncia-

26. Cf. *Per vení a rentà al riu; com si no hi fosses* 135; i *I fens l'amor amb hèroes invisibles* 223.

27. JOSEP CARNER, *El cor quiet* (Barcelona, Políglota, MCMXXV), ps. 7-23.

28. Cf. *com podràs reconèixer, o Senyor* 11.17, un cas especial previst pel mateix Fabra (cf. Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide, 1974 [1956], p. 63; i ID., *Converses filològiques*, Barcelona, Edhasa, 1983-84, vol. I [1983 (1920)], p. 91.17-25).

29. J.V. FOIX, *Sol i de dol*, ed. J. VALLCORBA PLANA (Barcelona, Quaderns Crema, 1985), ps. 7-33.

23. Jacint VERDAGUER, *Canigó*, ed. Narcís GAROLERA (Barcelona, Quaderns Crema, 1995), ps. 189-99.

24. Cf. *al rompre el jou feixuc del mahometisme* 290, i 118.

25. Joan MARAGALL, *Nausica*, ed. Carles RIBA (Barcelona, Ariel, 1984), ps. 73-91.

ció que s'havia perdut col·loquialment. Pel que fa a les rimes, en primer lloc trobem sistemàticament (o gairebé) a I, IV, VI, IX-XII (és a dir, fills a Verdaguier, com a mínim), que, tractant-se de rimes perfectes, <-¹V_r> rima sempre amb <-¹V_r> però *mai* amb <-¹V>, que al seu torn *només* rima amb <-²V>.³⁰ Això vol dir, en altres paraules, que es considerava que paraules com *violt* i *florir* no podien rimar i que, per tant, com que una no tenia pronúncia totista, l'altra l'havia de tenir.³¹

La segona prova fa referència als casos en què, de dos mots en rima, n'hi ha un, com a mínim, que pronuncia *segur* la <-r> final. Potser l'exemple més clar i eloqüent ens el proporcionen les excepcions baleàriques de les primeres persones del singular del present d'indicatiu que presenten /r/ al final de l'arrel. Els casos que dono tot seguit provenen de la *Lucrècia* de Ramis: *mir* ('miro'), *admir* ('admiro'), *ignor* ('ignore'), etc., presenten tots una pronúncia rotista, i com que els trobem en rima amb una paraula que, almenys en la teoria, a efectes de declamació, poden presentar-la

o no (perquè això últim és el que passava en la llengua de cada dia), com a: *sufrir*, *resistir*, *cor*, etc.:

mir::*sufrir* 213::14, *mir*::*resistir* 309::10,
admir::*difundir* 755::58, *ignor*::*cor* (o viceversa) 861::62, 989::90, 1069::70,
1153::54,

llavors haurem de concloure que la pronúncia obligatòria de les <-r> de les primeres rimes (tipus *mir*) atrossegava inexcusablement la de les segones (tipus *sufrir*). (Val a recordar que Ramis només usava la rima perfecta, en les seves obres dramàtiques.)

Una tercera prova, potser més conclouent encara, ajuda a la verificació de la mateixa hipòtesi. Pel que fa a l'*interior* dels versos, de l'observació de múltiples casos en I-III, V-XII (és a dir, fins a Verdaguier)³² es desprèn també que les /-r/ finals de mot devien, havien de ser pronúnciades. Aquest era el cas de:

Lo-a/mo/r-ell ven/ce/rà./ Qui/ lo-a/se/gura? (Luc 612)
a/ róm/pre/r-un/ hi/mèn/ que/ li/ és/ es/tat/ fa/tal (Luc 659)
un/ ver/ta/de/r-a/mor/ no/ pot/ ce/ssar-r-a/xí (Luc 766), passim,³³

perquè sinó la vocal anterior a les /-r/ finals es contrauria amb la vocal inicial de la paraula següent, com és més aviat la regla al llarg del corpus analitzat; i si això fos així, és a dir, que es produís una sinalefa o una elisió perquè la <-r> era muda, llavors tindríem:

Lo-a/mô-(e)ll ven/ce/rà./ Qui/ lo-a/se/gura? (Luc 612)
a/ róm/pr(ê)-un/ hi/mèn/ que/ li/ és/ es/tat/ fa/tal (Luc 659)
un/ ver/ta/dê-(a)/mot/ no/ pot/ ce/ssâ-(a)/xí (Luc 766),

32. I en un cas excepcional cadascun (llicències) encara apareix una <-r> sensible en aquest context a Maragall i a Carner.

33. Els versos de *Lucrècia* en què apareixen els 70 casos d'aquesta possibilitat són: 28, 40, 64, 71, 79, 90, 101, 172, 147, 283, 292, 296, 313, 334, 338, 371, 415, 417, 451, 455, 473, 474, 499, 595, 596, 612, 621, 648, 659, 667, 698, 758, 760, 766a, 766b,

30. Com hem vist a l'apartat anterior, VII i VIII són casos a part (vid. *infra*, n. 34).

31. Una variant d'aquesta prova prové donada per la contigüitat de certes rimes, que es multiplicarien i es confondrien si no es pronúnciessin les <-r>. L'exemple que exposo prové de la *Lucrècia* de Ramis. Així, en els rims consecutius: ... *axl* A / ... *mi* A / ... *persuadir* B / ... *succehir* B (77::78, 79::80) podem veure que *axl* rima amb *mi*, però també podria fer-ho, en rima perfecta, amb els posteriors *persuadir* i *succehir*, si en aquests últims la <-r> final fos muda, com s'esdevé avui dia i ja passava en el segle XVIII en el llenguatge normal de Menorca (vid. *supra*, n. 2); però això no seria gaire bell en termes poètics. A més, no es dona enlloc dels drames ramisians una rima de quatre termes, llevat precisament d'eventuals casos com aquest. Segons aquesta prova, doncs, les <-r> finals de *persuadir* i *succehir* es devien i s'havien de pronunciar (i de tetruc, les dels infinitius, en general), si més no en l'elocúció elevada, a fi d'evitar rimes falses o no volgudes. Solament a *Lucrècia*, trobem 11 aplecs de rimes d'aquesta mena: *axl* :: *mi*: *persuadir*:*succehir* 77::80, *señor* ::*honor*: *passió*:*rehò* 413::16, *preparar*:*ana*:*demà*:*veurà* 485::88, *amor*:*error*:*passió*:*no* 605::08, *rahó* :: *passió*:*señor*:*millor* 633::36, *axl*:*mi*:*trahir*:*unir* 719::22, *axl*:*camí*:*admir*:*difundir* 755::58, *amor* :: *rigor*:*passió*:*obligació* 771::74, *rigor* :: *honor*:*indignació*:*obligació* 925::28, *error* :: *amor*:*rehò*:*passió* 905::08, i fins un cas en /-r/ en final no absoluta (seguida del morfema de plural /s/), i precedida de /é/: *succés*:*més*:*cavallers*:*primers* 1285::88.

cosa que si bé és més aviat el procediment estàndard en la poesia actual no podria ser-ho aquí perquè faltaria una síl·laba en els dos primers alexandrins i dues en l'últim. (L'alternativa, és clar, és el hiatus; però difícilment es pot argumentar, en termes de versificació, que el que en realitat hi havia eren múltiples hiatus, amb la qual cosa el recompte sil·làbic quedava intacte.) En altres paraules, aquestes <-r> finals pronunciades entre vocals fan com una mena de barrera fònica *natural* (en el sentit d'«etimològica», si la comparem amb la /z/ antihiàtica de l'antiga poesia provençal), però alhora convencional i anacrònica si tenim present que ja no eren pronunciades correntment.³⁴

Ara bé, amb la reforma de Fabra la qüestió de la pronunciació de les <-r(s)> va pen-

dre un nou rumb. En les seves obres del tombant dels segles XIX-XX no desaconsella explícitament la pronunciació rotista; simplement la ignora, com si ja fos obsoleta, i es limita a descriure amb precisió l'estat de la /-r/ en la pronunciació del català català.³⁵ Aquí cal recordar que Fabra es va proposar dignificar el català recorrent especialment al dialecte central, però que dignificar també significava, per a ell i els seus companys, elevar *ex novo* a la categoria de «literaris» determinats aspectes del català fins llavors estigmatitzats, com ara l'emudiment «vulgar» de les /-r/. Tanmateix, hem d'esperar a dues *converses* seves de l'any 1924 per descobrir una descripció i la seva opinió sobre la qüestió, aplicades a la poesia.³⁶ Aquestes converses, amb tot, admeten un estat de coses encara vacil·lant i són més unes reflexions i unes propostes que no pas unes normes; sembla que Fabra deixi en mans dels poetes l'afaiçonament de la norma definitiva. Les dues converses tenen per pretext l'ús de l'accent circumflex damunt d'una vocal (ˆ) que feien servir sobretot els poetes vuitcentistes per indicar la supressió o emudiment d'una <-r> final. La primera d'aquestes converses (la núm. 612, de 19-XI-1924) fa referència a la rima i exposa l'admissió corrent d'una doble pronunciació, en poesia, per a mots com *pastor* i *llavor* (és a dir en [-ó] i en [-ór]); amb tot, recomana més aviat l'abandonament de la segona pronunciació i de retruc el de l'ús del circumflex, que només es podia entendre, en propietat, per facilitar la lectura adequada per a cada cas, si s'acceptaven concurrentment les dues pronunciacions. En la següent conversa (la núm. 613, de 21-XI-1924) també propugna l'abandonament del circumflex en l'interior de vers, «quan la vocal que precedeix una *r* final muda ha de formar síl·laba amb

778, 786a, 786b, 856, 874, 875, 887, 894, 900, 904, 909, 911, 913, 919, 984, 990, 1004, 1016, 1032, 1058, 1071, 1074, 1079, 1099, 1121, 1122, 1131, 1136, 1144, 1234, 1235, 1262, 1273, 1309, 1320.

34. Tot i així, trobem algunes excepcions a la verificació de la hipòtesi rotista, que es donen, precisament, en dos dels textos més populars o popularitzants. Així, Rafael Sastre (VII) coneix, i alterna, rimes coma ara *Recto: funció* (que podrien justificar-se per la necessitat de rima consonant o perfecta) amb rimes, també existents (com *millor: Rector*), que suggereixen que la pronunciació era donada per la grafia: si hi havia <-r> calia pronunciar-la, si no n'hi havia no. Ara bé, l'existència de rimes com *Rectó: afluxadó* fan la impressió, pel que fa a la rima, que els quatre últims mots tant podien ser pronunciats amb /-r/ com sense, i doncs era permesa una certa variació (per no dir-ne desgavell), adient al caràcter no culte de l'autor. Amb tot, sembla que aquest, fins i tot si era il·lustrat i l'entremès va ser copiat al dictat per un escriptor, al capdavant era conscient de l'existència d'una /-r/ subjacent, com ho demostra en els casos en què aquesta evita un hiat. Un cas també flexible, però més sistematitzat, es dona en l'entremès de Guillem Roca i Seguí (VIII), personatge d'àmplia cultura i cultivador d'aquest gènere popular. Per a ell no hi havia vacil·lacions, com es pot veure en els exemples donats a la secció *Resultats*: alternava <-r> (que llavors calia pronunciar) o <-V> amb /-r/ subjacent (no pronunciat llavors) segons les úniques necessitats de la rima o de la mètrica. En altres paraules, hi feia servir una llicència segons la qual cada paraula en /-r/ podia tenir dues pronunciacions segons les conveniències, pronunciacions que eren marcades de manera sistemàtica segons la presència o no de <-r>. (Aquesta doble possibilitat és precisament a la base de l'ús de l'accent circumflex, en la poesia posterior, que degué servir originàriament per a distingir de manera còmoda i clara una pronunciació de l'altra.)

35. Vid. *l'Ensayo de gramática de catalán moderno* (Barcelona, L'Avenç, 1891, ps. 17, 121-22), la *Contribució a la gramática de la llengua catalana* (Barcelona, L'Avenç, 1898, ps. 27-28), la *Gramática de la lengua catalana* (Barcelona, L'Avenç, 1912, p. 55) i la *Gramática catalana* (Barcelona, Aqua, 1981 [1918], p. 25). Cf. ROSSICH, *op. cit.*, ps. 193-94 (i n. 113), sobre un altre possible text de Fabra sobre la qüestió (1892).

36. Vid. FABRA, *Converses, op. cit.*, vol. II (1984 [1924]), ps. 545-56.

la vocal inicial del mot següent»; aquí ja qualifica directament de «pronúncia insòlita» la d'una <-r> sensible en *pas-tó-ri-rra-màt* (*pastor i ramat*) a fi d'evitar el hiatus.³⁷

5. Conclusions

De l'observació del material analitzat a *Resultats* i discutit anteriorment s'extreu la conclusió general que entre els segles XVII i el tombant del segle XIX-XX, si no fins a ca. 1925 i tot, les grafies <-r(s)> no sols eren mantingudes majoritàriament en poesia, sinó que, alhora, eren majoritàriament pronunciades en una lectura formal.³⁸ La primera part de la conclusió pot ser explicada com la conservació d'una grafia tradicional, bàsicament etimologista, i arcaïtzant, en el sentit que no semblava adequada al molt antic i estès principi de biunivocitat que predicava «a un so, una lletra; a una lletra, un so». La segona i sorprenent part de la conclusió s'explicaria per la consideració, gairebé reverencial, atorgada a la lletra escrita: una vegada acceptat el manteniment de les <-r(s)> escrites per mor de la tradició, calia donar-los una *lectura ortografista* que respectés l'esmentat principi —i que seria l'apropiada per als usos més elevats. Val a dir, com ha estat notat recentment per Albert Rossich, que aquesta norma ortoèpica coincidia totalment amb la pronunciació d'un dialecte, el valencià,

que encara era vist, junt amb al nord-occidental, com *el* model oral de llengua —una mena d'estàndard *avant la lettre*.³⁹ I això té la seva importància pel que fa a un reconeixement tàcit de la unitat de la llengua parlada al País Valencià, les Balears, el Principat de Catalunya i els Comtats, en els segles, cada vegada menys obscurs, anteriors a la «Renaixença», eventualment els de màxima fractura dialectal i trencament de la consciència d'unitat lingüística.

Una conclusió metodològica, finalment, que s'extreu de l'anàlisi lingüística de certs aspectes del català literari, com ha estat ara el cas de les <-r> finals, és que potser caldria observar amb més circumspicció les idees lingüístiques (com l'atracció tradicionalment exercida per les declaracions antigues sobre la (des)unitat de la llengua, per exemple, l'error comú del llemosinisme), interferides per variables no fàcils d'abordar, com la ignorància —o en el millor dels casos un coneixement «precientífic»—, el voluntarisme o les dèries parroquials; i, alternativament o complementàriament, potenciar altres vies d'interrogar el passat lingüístic, basades en la història més «interna» del català, vies potser no tan directes i sens dubte menys fressades, però que una vegada explicitades semblen més clarificadores i fiables

VICENT DE MELCHOR

37. Pocs anys després, Alfons SERRA i Rossend LLATAS, *Resum de poètica catalana* (Barcelona, Barcino, 1932), ps. 15 i 69-70, ja consideraven implícitament perillat l'antic sistema amb doble pronunciació i afirmava que *trobar* i *mar* eren falses rimes, fora de les Balears (i del valencià, caldria afegir), i fins en retreien l'ús per part de Verdaguer —sense tenir present, tanmateix, que en la seva època això no sols era vist com una cosa lícita, sinó més aviat obligatòria. Malgrat tot, la qüestió del circumflex (que a fi de comptes no és sinó una relíquia, i sense significat, de l'època en què s'admetia alhora una pronunciació rotista i una de no rotista), encara pot ressorgir. Als anys 1970, Albert JANÉ (*Aclariments lingüístics*, Barcelona, Barcino, 1973, vol. III, ps. 111-12), tot i titllar d'«innecessari» l'ús del circumflex per a les rimes (com ara *cantar::ciudadà*, *fugir::violí*), sembla acceptar-lo quan indica que «l'última vocal d'un

mot acabat en *r* muda ha de considerar-se que forma part del mateix peu o síl·laba que la vocal inicial del mot següent: Ex.: «*vaig penjà en un clau que hi ha / a la la porta de l'entrada*».

38. Per a Milà i Fontanals, aquesta pronunciació entrava dins dels «*arcatismos*» o bé era característica «*de cierto lenguaje ceremonioso ... desusado en Barcelona*», tot i que considerava l'emudiment de /-r(s)/ com un vulgarisme de Catalunya i Mallorca (*apud* ROSSICH, *op. cit.*, 190-91).

39. Cf. Josep M. NADAL, *La llengua dels escriptors* [1990] dins *Llengua escrita i llengua nacional* (Barcelona, Quaderns Crema, 1992), p. 175; i ROSSICH, *op. cit.*, ps. 144, 148-50, 174, 176, 189, amb citacions dels rossellonesos Andreu Bosch (1628) i Anton I. Descamps (1666) i, ja en el segle XIX, d'Antoni de Bofarull i de Milà i Fontanals, entre altres.